

УДК 159.942.5 – 053.4

Структурні характеристики негативних емоційних станів у дітей старшого дошкільного віку

Лугова А.А.

В статті представлені результати дослідження структурних характеристик негативних емоційних станів у дітей старшого дошкільного віку. В ході дослідження була проаналізована взаємозв'язок рівня тривожності, агресивності, стыда, вини з особистими особливостями дітей старшого дошкільного віку, показані відмінності вираженості особистих особливостей дітей старшого дошкільного віку з високим і низьким рівнем тривожності, агресивності, стыда, вини.

Ключові слова: емоційна сфера, агресивність, тривожність, вина, стыд, старший дошкільний вік.

У статті наведено результати дослідження структурних характеристик негативних емоційних станів у дітей старшого дошкільного віку. В ході дослідження був проаналізований взаємозв'язок рівня тривожності, агресивності, сорому, провини з особистими особливостями дітей старшого дошкільного віку, показані відмінності вираженості особистих особливостей дітей старшого дошкільного віку з високим і низьким рівнем тривожності, агресивності, сорому, провини.

Ключові слова: емоційна сфера, агресивність, тривожність, провини, сором, старший дошкільний вік.

The article presents the results of a study of structural descriptions of the negative emotional states for the children of senior preschool age. During work was analyzed intercommunication of level of anxiety, aggressiveness, shame, guilt with the personality features of children of elder preschool age, were shown the differences of expressiveness of personal features of children of the elder preschool age with high and low level of anxiety, aggression, shame, guilt.

Keywords: emotional sphere, aggressiveness, anxiety, guilt, shame, senior preschool age.

Дитина, приходячи у світ, має одну головну потребу - потребу бути коханою, бути прийнятою, вона приходить для любові і за любов'ю. Ця теза в явній формі була відбита А. Лоуеном, А. Яновим. Е. Фром відмічав, що любов є океанічним почуттям, яке позбавляє людину від самотності.

Дослідження прихильності дитячих стосунків Д. В. Віннікотта також показали, що важливим в переживанні дитини є переживання тепла, близькості до батьків [4]. Автор говорив про те, що при аналізі розвитку дитини головним повинне являтися те, як мати входить в стосунки з дитиною, як вона уміє виконувати свої обов'язки, чи «достатньо хороша мати», щоб задовольнити усі потреби дитини, і як усе це сприяє розвитку дитини або ускладнює його [3].

Проте, екзистенціальні травми, які позначаються на існуванні людини показують, що людський світ має не лише позитивну, але і негативну природу [1].

Згідно з біоенергетичним аналізом часто умови, в яких виховується дитина, такі, що її серце «перекривається» до тепла і любові. Близькість батьків до дитини може бути табуована, а спроби дитини добитися від батьків теплих почуттів зв'язані з такими негативними емоціями як страх, гнів, відчай і біль. Як результат інфантильних травм виникає нестерпна емоційна напруга, від якої людина намагається позбавитися [7]. Позбавитися - значить, по-перше, відмовитися від любові і, по-друге, подавити негативні емоції. Існують два шляхи такого позбавлення: соматичний і психологічний. Перший шлях позбавлення людини від нестерпних негативних переживань, - їх соматизація і створення м'язового панцира. Другий шлях - психологічний шлях боротьби з негативними емоціями страху, гніву, відчаю і болю, а також з небезпечними переживаннями пристрасті і любові пов'язаний з функціонуванням таких механізмів психологічного захисту як заперечення, недовіра, звинувачення, проекція, раціоналізація і інтелектуалізація [1].

А. Янов також стверджував, що фізичні і психічні хвороби можуть бути пов'язані з ранньою травмою. А. Янов вважав, що при порушенні процесу соціалізації дитини в сім'ї потреба бути коханим, бути прийнятим фруструється, не задовольняється. Фрустрація зростає: накопичуються глибокі образи, які дитина не може виразити по відношенню до власних батьків. Спочатку такі образи існують тільки як травмуючі емоційні переживання, які підлягають пригніченню. Але, як правило, у віці 5-7 років виникає одна з найбільш травмуючих подій в житті дитини. Ця подія накладається на вже існуючі образи, травмуючі переживання, різко посилюючи їх травматичність для свідомості. Таку подію А. Янов називає головною сценою першопричини [9]. Дитина, відчуваючи нестерпний біль, пригнічує первинні травматичні спогади і переживання, намагається змінити себе, стати такою, якою батьки хочуть її бачити, щоб у результаті вони її все-таки полубили [1].

І тоді людина обростає численними псевдоемоціями, що є символічними заміниками, що виконують функцію пригнічення головного почуття першопричини і незадоволеної потреби у батьківській любові: відчуття провини, сорому, гніву, страху і тому подібне. Псевдоемоції це не власне первинні переживання болю, а лише реакції на біль. Так, в основі відчуття провини лежить страх втрати батьківської любові, оскільки це почуття пов'язане з поведінкою, що дозволяє зняти напругу. У основі сорому лежить спроба відсторонитися від власних переживань і вибачитися за погану поведінку, аби не відчувати того, що тебе не люблять.

Увесь цей негативний комплекс емоцій по А. Янову призводить до того, що формується «резервуар первинного болю», який є джерелом невротичних і психотичних розладів.

Таким чином, негативні емоції у дитини закладаються рано, і автори їх зв'язують з наявністю фрустрацій і травм. Л. Бурбо називає наступні психологічні травми: відкидання, покинутості, приниження, зради, несправедливості. А. Лоуен описує п'ять видів психологічних травм - відкидання, позбавлення,

спокушання, пригнічення і фрустрацію.

Таким чином, ранній дитячий вік є джерелом формування псевдоемоцій, які надалі резистентні до дій і мають функцію поширення на увесь об'єм психіки, життєвий сценарій і на усі типи стосунків. Інакше кажучи, минуле живе в сьогодні. Більше того, воно перекручує це сьогодні.

Як предмет дослідження взяті негативні емоції, виникнення яких можна віднести до дитячого віку, оскільки саме до цього віку формується «резервуар первинного болю» і «закривається його кришка».

Об'єкт дослідження - емоційна сфера дітей старшого дошкільного віку.

Метою дослідження було вивчення структурних характеристик негативних емоційних станів у дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно з метою дослідження були визначені такі задачі:

- 1) визначити особливості тривожності у дітей старшого дошкільного віку;
- 2) визначити особливості агресивності у дітей старшого дошкільного віку;
- 3) визначити особливості сорому у дітей старшого дошкільного віку;
- 4) визначити особливості провини у дітей старшого дошкільного віку.

З метою діагностичного обстеження було використано ряд психодіагностичних методів: дитячий аперцептивний тест (САТ) (Л. Беллак), методика «Картинки про Блекі» (Дж. Блюм), методика «Казки Дюсса (Десперт)»; тест тривожності (Р. Темпл, В. Амен, М. Доркі), тест руки (Е. Вагнер), тест С. Розенвейга (дитячий варіант в модифікації Н.В. Тарабриної).

Використовувалися наступні методи математико-статистичного аналізу даних для кількісної обробки отриманих результатів – кореляційний аналіз Кендалла, U-критерій Манна-Уїтні.

У дослідженні приймали участь 50 дітей віком п'яти років.

Досліджувані – вихованці дитячого саду №1 «Ялинка» м. Змієва.

Як свідчать отримані дані, виявлена зворотна кореляція між тривожністю та такими характеристиками, як агресія, і страх покарання з боку батька (у хлопчиків), або прагнення до чоловічого способу життя (у дівчат). Дані представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язок рівня тривожності з особистісними особливостями досліджуваних

	Страх покарання з боку батька (для хлопчиків) / прагнення до активного, чоловічого способу життя (для дівчат)	Фізична агресія
Тривожність	-0,611*	-0,516*

* - $\rho \leq 0,05$.

Враховуємо, що $n=50$ (кількість досліджуваних). З таблицю 1 імовірність помилки наших висновків (ρ):

* - $\rho \leq 0,05$.

Виходячи з отриманих даних, ми можемо стверджувати, що тривожність у дітей старшого дошкільного віку пов'язана з особливостями психосексуального розвитку і з агресією як формою деструктивної поведінки, яка може завдати шкоди іншим людям. При збільшенні тривожності агресія знижується, знижується прояв Едіпового комплексу, що виражається в страхі покарання зі сторони батька (для хлопчиків) та прагненні до активного чоловічого способу життя (для дівчат).

Статистична перевірка достовірності відмінностей особистісних особливостей у дітей старшого дошкільного віку з високим і низьким рівнем тривожності здійснювалася за допомогою U-критерія Манна-Уїтні. Аналіз отриманих даних показав, що у досліджуваних з високим рівнем тривожності, у порівнянні з досліджуваними з низьким рівнем тривожності більш виражені такі особистісні особливості, як: страх втрати батька, сприйняття батька, як домінуючої фігури. Досліджувані з високим рівнем тривожності більш схильні вимагати, очікувати, що хтось повинен розібратися в складній ситуації. У досліджуваних з низьким рівнем тривожності, у порівнянні з досліджуваними з високим рівнем тривожності більш виражена демонстративність.

Як свідчать отримані дані, існує взаємозв'язок між агресивністю та деякими особистісними особливостями досліджуваних. Дані представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Взаємозв'язок рівня агресивності з особистісними особливостями досліджуваних

	Ворожість, осуд, за с у д ж е н н я спрямовані на самого себе, домінує почуття провини, власної неповноцінності.	Осуд спрямований проти когось або чого-небудь в оточенні	Досліджуваний активно заперечує свою провину за скоєний вчинок	Досліджуваний підкреслює наявність перешкоди	Суб'єкт сам бере т ь с я в и р і ш и т и фруструючу ситуацію	Т р у д н о щ і фруструючої ситуації не помічаються
Агресивність	0,568*	-0,394**	-0,336*	-0,366*	0,381**	0,414*

* - $\rho \leq 0,05$;

** - $\rho \leq 0,01$.

Враховуємо, що $n=50$ (кількість досліджуваних). З таблицю 2 імовірність помилки наших висновків (ρ):

* - $\rho \leq 0,05$.

** - $\rho \leq 0,01$.

Отримані дані свідчать про те, що розвиток агресивності пов'язаний із типом та способом реагування на складну, фруструючу ситуацію. До агресивності предиспонують інтропунітивний тип реакції, бажання дитини самій вирішити складну ситуацію, або заперечення дитиною труднощів. В той же час, розвиток агресивності ретардують екстрапунітивний тип реакції, заперечення дитиною своєї провини, підкреслення дитиною перешкод. Чим вище рівень агресивності, тим більш схильна дитина у фруструючій ситуації звинувачувати себе, брати відповідальність за скоєні вчинки на себе, та намагатися самостійно вирішити фруструючу ситуацію.

Статистична перевірка достовірності відмінностей особистісних особливостей у дітей старшого дошкільного віку з високим і низьким рівнем агресивності здійснювалася за допомогою U-критерія Манна-Уїтні. Аналіз отриманих даних показав, що у досліджуваних з високим рівнем агресивності, у порівнянні з досліджуваними з низьким рівнем агресивності більш виражені такі особистісні особливості, як: тривожність, пов'язана з грою з іншими дітьми, інтропунітивний напрямок реакції, потреба в грі, страх темряви, суперництво з сиблінгами. Досліджувані з високим рівнем агресивності, у порівнянні з досліджуваними з низьким рівнем агресивності більш схильні вважати, що їх сприймають, як маленьких, з ними, не рахуються, а також більш схильні самі вирішувати фруструючу ситуацію, відкрито визнаючи, або натякаючи на свою провину. Досліджувані з низьким рівнем агресивності, у порівнянні з досліджуваними з високим рівнем агресивності більш схильні вимагати, очікувати, що хтось повинен розібратися в складній ситуації, у них більш виражене переживання Едипового комплексу.

В ході дослідження був виявлений взаємозв'язок між рівнем вираженості провини і деякими особистісними особливостями досліджуваних. Дані представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Взаємозв'язок рівня вираженості провини з особистісними особливостями досліджуваних

	Розвиток сексуальності	Переживання Едипового комплексу	Інтеграція его	Страх покарання зі сторони батька (для хлопчиків) / прагнення до активного, чоловічого способу життя (для дівчат)	Батьки сприймаються як активні	Тривожність, пов'язана з повсякденними діями	Конфлікти з матір'ю	Образа на батьків
Провина	0,639*	-0,553*	0,587*	0,685*	0,528*	-0,759*	0,569*	0,661*

* - $p \leq 0,05$.

Враховуємо, що $n=50$ (кількість досліджуваних). За таблицею 3 імовірність помилки наших висновків (ρ):

* - $p \leq 0,05$.

Виходячи з отриманих даних, ми можемо стверджувати, що провина у дітей старшого дошкільного віку пов'язана з особливостями психосексуального розвитку, міжособистісними стосунками з батьками, а також з тривожністю, яка виникає при виконанні повсякденних дій. Чим більш вираженим, яскравим є розвиток сексуальності, тим більше дитина схильна переживати провину. Чим більше дитина йде на компроміси між імпульсами несвідомого і вимогами дійсності, тим більш вона схильна переживати провину. Розвитку провини сприяють напружені, конфліктні стосунки з батьками. Прояв провини у дітей старшого дошкільного віку ретардує активна поведінка батьків по відношенню до них.

Статистична перевірка достовірності відмінностей особистісних особливостей у дітей старшого дошкільного віку з високим і низьким рівнем вираженості провини здійснювалася за допомогою U-критерія Манна-Уїтні. Аналіз отриманих даних показав, що у дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем вираженості провини у порівнянні з досліджуваними з низьким рівнем вираженості провини, більш виражені такі особливості особистості, як: конфліктні стосунки з матір'ю, потреба в змаганнях, прагнення до активного чоловічого способу життя, страх покарання. Досліджувані з низьким рівнем вираженості провини, у порівнянні з досліджуваними з високим рівнем вираженості провини більш невдоволені своїм положенням в родині.

Як свідчать отримані дані, існує взаємозв'язок між вираженістю сорому та деякими особистісними особливостями досліджуваних. Дані представлені у таблиці 4.

Таблиця 4

Взаємозв'язок рівня вираженості сорому з особистісними особливостями досліджуваних

	Адекватність супер-его	Суб'єкт сам береється вирішити фруструючу ситуацію	Б а т ь к о сприймається як домінуючий	Фіксація на самозахисті	М а т и сприймається як агресивна	Енурез	Агресія на батьків
Сором	-0,640*	0,492*	0,978*	0,573*	0,677*	0,677*	0,978*

* - $p \leq 0,05$.

Враховуємо, що $n=50$ (кількість досліджуваних). За таблицею 4 імовірність помилки наших висновків (ρ):

* - $p \leq 0,05$.

Отримані дані свідчать про те, що розвитку сорому сприяє сприйняття батьків, як таких, які мають вираженні маскулинні якості, а також агресія на батьків. Окрім того, розвитку сорому сприяє переживання з приводу енурезу. Чим більш вираженим є сором у дітей старшого дошкільного віку, тим більш вони схильні самі вирішувати складну фруструючу ситуацію, визнавати свою провину, але прибігати до самозахисту. Гальмувати розвиток сорому буде правильне розуміння дитиною того, яке адекватне покарання вона може отримати за скоєний поганий вчинок.

Статистична перевірка достовірності відмінностей особистісних особливостей у дітей старшого дошкільного віку з високим і низьким рівнем вираженості сорому здійснювалася за допомогою U-критерія Манна-Уїтні. Аналіз отриманих даних показав, що у досліджуваних з високим рівнем вираженості сорому, у порівнянні з досліджуваними з низьким рівнем вираженості сорому більш виражені такі особистісні особливості, як: тривожність, пов'язана з одяганням, тривожність, пов'язана із збиранням іграшок, більш виражене невдоволення дитини тим, що її змушують щось робити, регресія, переживання дитини з приводу енурезу, агресія на батьків. У дітей з низьким рівнем вираженості сорому, у порівнянні з досліджуваними з високим рівнем сорому більш виражена адекватність супер-его, яка проявляється в адекватному покаранні за злочин.

Висновки

Таким чином, на основі проведеного дослідження та завдяки аналізу експериментального матеріалу можна зробити певні висновки.

1. У дітей старшого дошкільного віку чинниками, що ретардують прояв тривожності є: агресія, страх покарання зі сторони батька (для хлопчиків) та бажання активного чоловічого способу життя (для дівчат).

У досліджуваних з високим рівнем тривожності, у порівнянні з досліджуваними з низьким рівнем тривожності більш виражені такі особистісні особливості, як: страх втрати батька, сприйняття батька, як домінуючої фігури. Досліджувані з високим рівнем тривожності більш схильні вимагати щоб хтось розібрався в складній ситуації. У досліджуваних з низьким рівнем тривожності, у порівнянні з досліджуваними з високим рівнем тривожності більш виражена демонстративність.

2. Чим вище рівень агресивності, тим більш схильна дитина у фруструючій ситуації звинувачувати себе, брати відповідальність за скоєні вчинки на себе, та намагатися самостійно вирішити фруструючу ситуацію.

У досліджуваних з високим рівнем агресивності, у порівнянні з досліджуваними з низьким рівнем агресивності більш виражені такі особистісні особливості, як: тривожність, пов'язана з грою з іншими дітьми, інтропунітивний напрямок реакції, потреба в грі, страх темряви, суперництво сиблінгів. Досліджувані з високим рівнем агресивності, у порівнянні з досліджуваними з низьким рівнем агресивності більш схильні вважати, що їх сприймають, як маленьких, з ними, не рахуються, а також більш схильні самі вирішувати фруструючу ситуацію, відкрито визнаючи, або натякаючи на свою провину. Досліджувані з низьким рівнем агресивності, у порівнянні з досліджуваними з високим рівнем агресивності більш схильні вимагати, очікувати, що хтось повинен розібратися в складній ситуації, у них більш виражене переживання Едипового комплексу.

3. Чим більш вираженим є розвиток сексуальності, чим більше дитина йде на компроміси між імпульсами несвідомого і вимогами дійсності - тим більше вона схильна переживати провину. Розвитку провини сприяють напружені, конфліктні стосунки з батьками. Прояв провини у дітей старшого дошкільного віку ретардує активна поведінка батьків по відношенню до них.

У дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем вираженості провини у порівнянні з досліджуваними з низьким рівнем вираженості провини, більш виражені такі особливості особистості, як: конфліктні стосунки з матір'ю, потреба в змаганнях, прагнення до активного чоловічого способу життя, страх покарання. Досліджувані з низьким рівнем вираженості провини, у порівнянні з досліджуваними з високим рівнем вираженості провини більш невдоволені своїм положенням в родині.

4. Розвитку сорому сприяє сприйняття батьків, як таких, які мають вираженні маскулинні якості, а також агресія на батьків. Окрім того, розвитку сорому сприяє переживання дитини з приводу енурезу. Чим більш вираженим є сором у дітей старшого дошкільного віку, тим більш вони схильні самі вирішувати складну фруструючу ситуацію, визнавати свою провину, але прибігати до самозахисту. Ретардує розвиток сорому правильне розуміння дитиною того, яке адекватне покарання вона може отримати за скоєний поганий вчинок.

У досліджуваних з високим рівнем вираженості сорому, у порівнянні з досліджуваними з низьким рівнем вираженості сорому більш виражені такі особистісні особливості, як: тривожність, пов'язана з одяганням, із збиранням іграшок, більш виражене невдоволення дитини тим, що її змушують щось робити, регресія, переживання дитини з приводу енурезу, агресія на батьків. У дітей з низьким рівнем вираженості сорому, у порівнянні з досліджуваними з високим рівнем сорому більш виражена адекватність супер-его, яка проявляється в адекватному покаранні за злочин.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Одним із важливих шляхів подальшого вивчення є дослідження страху, зокрема страху смерті, а також дослідження структурних характеристик позитивних емоційних станів дітей старшого дошкільного віку.

Література

1. Бурлачук Л.Ф., Кочарян А.С., Жидко М.Е. Психотерапия: учебник для вузов. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2012. – 496 с.
2. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб.: Питер, 2002. – 528 с.
3. Винникотт Д. В. Маленькие дети и их матери. – М.: «Независимая фирма «Класс», 1998. – 80 с.
4. Винникотт Д. В. Разговор с родителями. – М.: «Независимая фирма «Класс», 1994. – 112 с.
5. Изард К. Э. Психология эмоций. – СПб.: Питер, 2000. – 464 с.
6. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
7. Лоуэн А. Язык тела. – СПб.: Акад. Проект, 1997. – 383с.
8. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – М.: Наука, 1989. – 456 с.
9. Янов А. Первобытный крик. – М.: АСТ, 2009. – 606 с.